

РОЗДІЛ 1

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.2

Ольга БОЙКО

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТЕХНІКИ

У статті розглядається розвиток техніки в сучасному світі. Показано, що сучасна техніка та технологія є дуже складними утвореннями, які автоматично не гарантують цілісний прогрес людської цивілізації. Здійснено розгляд осмислення техніки в історико-культурному контексті. Розглянуто амбівалентну сутність техніки. З одного боку, техніка є культурологічним процесом, а з іншого – антигуманним.

Ключові слова: культура, цивілізація, техніка.

Постановка проблеми. Техніка як феномен суспільного життя є предметом дослідження різних наук, в тому числі і філософських (філософія техніки, методологія науки). Але сьогодні все більше потребує уваги морально-етична та культурологічна проблематика, гуманістичні та ціннісні аспекти розвитку науки, техніки та технології. Соціальні наслідки технічного розвитку, особливості сучасної “технотронної ери”, формування системи цінностей в постіндустріальному суспільстві – це ті проблеми, які зачіпають інтереси всього людства. А гострота цих проблем полягає не тільки у тому, що відбуваються незворотні зміни природного середовища, а й відбувається вплив на саму людину – на її свідомість, сприйняття світу, систему ціннісних орієнтацій. Сьогодні техніка та антропологічна криза (деградація людини та втрата духовності) – взаємопов’язані. При цьому, слід зазначити, що саме техніка та технічне відношення до всього є одним із факторів цього глобального неблагополуччя.

Аналіз актуальних досліджень. Техніка, як сфера людської діяльності, з давніх часів привертає до себе увагу філософів. Мислителі стародавньої Греції та Риму, епохи Відродження, Нового часу звертались до розгляду теоретичних і філософських проблем техніки. Сам термін “філософія техніки” був введений Е. Каппом у праці “Основи філософії техніки”, яка вийшла у світ в Німеччині у 1877 році. У ХХ ст.

проблемами філософського аналізу техніки займалися Ф. Дессауер, О. Шпенглер, К. Ясперс та багато інших. Відомий інженер П. К. Енгельмайер, один з родоначальників філософії техніки в Росії, ще на початку ХХ ст. написав праці “Техніка творчості” й “Філософія техніки”.

Однак лише з 1960-х років філософські дослідження техніки починають набувати статусу самостійної філософської дисципліни. У 70-ті роки була сформульована програма цього напрямку, яка передбачає всебічний розгляд техніки як одного з важливіших факторів розвитку людського суспільства. Саме гуманітарна складова в сучасній філософії техніки представлена такими іменами, як Л. Мемфорд, Х. Ортега-і-Гассет, М. Гайдеггер, Ж. Еллюль та іншими.

Мета статті. При досить тісному взаємозв’язку людини і техніки та очевидному її впливові на окремого індивіда й суспільство в цілому, соціально-філософський аспект техніки залишається менше всього розробленим, а ще менше антропологічна складова техніки. При цьому морально-етична, культурологічна проблематика техніки, гуманістичні та ціннісні аспекти техніки, на наш погляд, можуть допомогти вирішенню традиційних соціально-філософських проблем.

Виклад основного матеріалу. “Немає людини без техніки”, зазначав іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет. У цій антропологічній формулі показано нерозривний зв’язок людини і техніки. Так, лише людина, одна єдина з царства тварин, наділена здатністю матеріалізувати свою волю, вносити за допомогою власних виробів зміни в навколишній світ. Цей нерозривний зв’язок відзначався багатьма філософами минулого. (Наприклад, можна згадати вислів Б. Франкліна щодо людини: “людина є тварина, що виробляє знаряддя”. До речі, воно і досі є найточнішим об’єктивно-науковим визначенням людини). Але Х. Ортега-і-Гассет акцентує увагу не на проблемі антропогенезу. Він намагається знайти ту призму, через яку можна досягнути буття людини. І саме техніка є тим “магічним колом”, яке оточує людство як з часів виникнення перших осередків цивілізації, так і нині, в епоху науково-технічного прогресу. Змінюються, твердіють і витончуються лише форми кола, саме ж воно, подібно тіні, незмінно слідує за складною долею людини.

Витоки розуміння техніки знаходяться в глибині віків. Так, давньогрецьке слово “techne” в античному світі розумілося достатньо широко. Його тлумачили як вміння ремісника, його високу майстерність у виконанні певних робіт, навіть твори мистецтва. До сфери “techne” відносили також землеробство й мисливство, мореплавство й лікування, ткацьке та збройне мистецтво і багато іншого. Арістотель розглядав це поняття в трактаті “Нікомахова етика”, де відокремив “techne” від інших видів знання, таких як “epistēmē” (знання отримане в наслідок

досвіду), та “epistem” (знання теоретичне). У широкому сенсі слово “techne” означає звернення до невідомого, раніше невідомого. “Techne” представляє собою сферу знання, яке безпосередньо пов’язане з людською діяльністю. Знання про те, що раніше не існувало і не могло існувати саме по собі, знання, що з’являється в результаті людської діяльності, народжується завдяки свідомості людини, її праці та слугує її цілям – відноситься до сфери технічного знання.

Взагалі технічний прогрес, можна сказати, багатогранне соціальне явище, яке є результатом, перш за все, постійної взаємодії техніки з іншими сферами діяльності суспільства й індивіда і тому має завжди складний характер. Наприклад, відомий філософ Х. Ленк, розмірковуючи про сучасну техніку, звернув увагу на той факт, що будь-які зміни й удосконалення відбуваються у залежності від досягнутого на даний час рівня розвитку – техніки, природознавства, інших сфер науки, які активно взаємодіють у соціальній та економічній сферах [1, с. 170]. Це дає змогу стверджувати про існування самоприскореного технічного прогресу, який є головною закономірною формою розвитку техніки.

Але техніка розвивається і в культурі, і в цивілізації. Технологічність цивілізації є настільки очевидною та загальноприродною властивістю, що саме по цій прикметі дуже часто її протиставляють культурі, хоча насправді зв’язок культури й технології, технології та цивілізації значно складніший і потребує для свого аналізу більш тонких дистинкцій. На нашу думку, не можна погодитися з тими авторами, які феномен техніки, ознаку технологічності однозначно пов’язують лише з цивілізацією. Це можна пояснити тим, що для нас цивілізація – це, перш за все, виникнення й збільшення вільного часу. І вже в силу цього (оскільки вільний час з’являється завдяки техніці і передовій технології і є умовою розвитку таких феноменів, як наука, мистецтво і таке інше), техніка та технологія не можуть бути абсолютно антагоністичними культурі. З іншого боку, навряд чи можна погодитися з визначенням культури через технологічність. При аналізі взаємозв’язку культури і техніки, все ж таки, потрібно виходити з їх конкретної єдності, здатної, при певних умовах, переростати в антагонізм.

Культура, як форма буття соціальної реальності, проявляється у здатності задавати штучні основи протікання “звичайних процесів”, конструктивно синтезувати, утримувати й відтворювати причини та наслідки, які неможливі поза технологією. Це відбувається тому, що праця, соціальна діяльність, як джерело та субстанція культури, імманентно технічні й технологічні. У техніці найбільш рельєфно виражається опосередкованість людських відносин до природи та конструктивна природа культури. Це відбувається завдяки предметному синтезу природного та соціального, законів природи й людських потреб, природної

необхідності та доцільності. Техніка і технологія забезпечують визначеність, відтворюваність культури як людського світовідношення в безкінечній творчій еволюції природно-історичного.

Роль соціально-технологічного аспекту культури значно підвищується в міру розвитку свідомості, науковості, раціональності культуротворчого процесу на основі пізнання законів та тенденцій її генезису й еволюції. При цьому найбільш важливими проблемами соціальної технології є питання генезису та перетворення ідей, соціальних знань, суспільних проектів в практику соціальної творчості, прогнозування, проектування і таке інше. Акцентуючи увагу на важливому культуротворчому значенні техніки та технології, ми далекі від того, щоб отожднювати культуру з технологією і навіть з соціалізацією. Культура у якості інтенції, по мірі розвитку все більше звернена до людини як суб'єкта. У культурі людина, власне, і виявляє людські основи в протіканні процесів, постійно розширює та відтворює їх, розвиваючи свою родову сутність і суб'єктивність.

Сенс техніки в тому, що вона є засобом людської діяльності і ні в якому разі вона не повинна замінювати її. У дійсності обов'язок техніки – це посилення “органів” та потенцій людини, в тому числі інтелектуальних. Виходячи з вище сказаного, поняття “техніка” можна розглядати у вузькому сенсі, як технічний пристрій (артефакт), який створений людиною з елементів природи для вирішення конкретних культурних завдань, і в ширшому, як усякого роду засоби, які характеризують дії (техніка письма, рахунку, плавання тощо), як штучний або організаційний прийом, який посилює, покращує або полегшує цю дію.

Техніко-технологічний аспект культури виступає механізмом і засобом оволодіння природними та сутнісними силами людини (і тим самим розвитком її свободи). У той же час він здатний змінити своє призначення, набути деструктивний для культури характер. У цьому контексті парадоксально те, що хронологічно це співпадає з виникненням цивілізації, де, здавалося б, культура набуває можливості універсального розвитку на основі вільного часу й раціональної технології. Будучи своєрідним “зовнішнім шаром” універсального розвитку культури, цивілізація, однак, може вступати в протиріччя і навіть конфлікт зі своїм субстанціональним вмістом – культурою, перетворюючись з форми в самоціль.

Ускладнення змісту і будови культури як цивілізації, тягне за собою конфлікти, зіткнення між різними її утворюючими компонентами. У той же час збільшення потужності людської діяльності багатократно зменшує не тільки корисні, але й негативні прояви людей. Так виглядають справи з негативними екологічними та соціально-екологічними наслідками науково-технічного прогресу, які утворюють пряму загрозу існуванню людства як біологічного виду взагалі. Все це викликає

цікавість до феномену “техніка”. У техніці людство акумулювало свій багатовіковий досвід, прийоми, методи пізнання та перетворення природи, втілило усі досягнення людської культури. У формах і функціях технічних засобів своєрідно відбилися форми та способи впливу людини на природу.

На відміну від теоретичного знання, зверненого до об’єктивно існуючого, технічне знання можна визначити як знання про те, що виробляється. Отже, предмет технічного знання – це область, де йде процес розгортання у просторі і часі творчої потужності людини, завдяки чому з’являються нові технічні винаходи, пристрої, складні розробки, які набувають свого існування і з часом удосконалюються. Сучасне сприймання терміна “техніка” в багатьох випадках пов’язане з класичним його розумінням. Однак науково-технічний прогрес вніс серйозні доповнення та розширив предметне поле цього поняття. Сьогодні вплив техніки розповсюджується на органічну й неорганічну природу. В області неорганічної матерії – це будівна техніка, електротехніка, теплотехніка, фізико-хімічна техніка, енергетична техніка та ін. В області органічної природи – це техніка сільського господарства, а також біотехнологія, яка дозволяє включати в предметне поле техніки усю біологію.

У той же час існує “техніка” мислення, дискутування, живопису, гри на музичних інструментах, а також і техніка керівництва окремо взятим колективом людей, виробництвом, державою і т.ін. Тому в сучасному розумінні слова “техніка” вміщує в собі широкий зміст: сферу знання; сферу людської діяльності (включаючи усі можливі засоби та процедури), яка направлена на зміну природи і владування над нею у відповідності з потребами людини; сукупність вмінь та навичок, які складають професійні особливості того або іншого роду людської діяльності; мистецтво й майстерність людини, яка займається цією діяльністю.

Феномен техніки є настільки універсальним, наскільки універсальні і мова, духовність, мислення, здатність виробляти предмети для задоволення власних потреб. Але ця універсальність техніки проявляється парадоксальним образом в різних культурах, в різних країнах та у різних народів, і що саме цікаво, здатна розколювати національні і навіть наднаціональні культури на конфліктуючі, ворогуючі сторони. З технікою пов’язані майже усі сфери людського життя, а значить думати, що її роль в суспільстві пов’язана тільки з наукою було б невірно. Розвиток техніки в Європі був пов’язаний не тільки з природно-науковими передумовами, але й з особливими соціальними обставинами, коли ідеали та цінності панування та володіння, з якими звичайно пов’язують феномен техніки, подолали станово-ієрархічні суспільні бар’єри.

Соціальна практика з очевидністю показала, що сучасний науково-технічний прогрес не тільки радикальним чином може перетворити суспільство, людину, але й може внести непоправні, трагічні наслідки в розвиток всієї людської цивілізації. Про це, зокрема, свідчать суперечливі оцінки перспектив розвитку науки та техніки в сучасній філософії й соціології. З одного боку, безпрецедентний розвиток науки та техніки, ускладнення зв'язків науково-технічного та соціального прогресу сприяли відродженню “сцієнтистських” та “технократичних” ілюзій з приводу всемогутності науки і техніки у вирішенні всіх соціальних протиріч. З іншого боку, негативні наслідки розвитку науки та техніки стимулювали появу альтернативних теорій, які оцінюють науково-технічний прогрес як силу, що вийшла з-під контролю людини і ворожу людській природі.

Подібні оцінки не є дивними. Якщо півстоліття тому феномени науки та техніки розглядалися як автономні сили, сфера впливу яких на соціальну дійсність вважалася обмеженою, то в умовах науково-технічної революції зі становленням системної єдності “наука – техніка – виробництво”, розуміння окремих ланцюгів цієї ланки, тенденцій їх розвитку становиться принципово неможливим у відриві від основних напрямків соціального прогресу в цілому. У методологічному плані це потребує осмислення науки і техніки не тільки як елементів матеріального та духовного виробництва, але й як явищ людської культури, співвіднесення перспектив розвитку науково-технічного прогресу з людськими цінностями, з проблемами удосконалення людини та суспільства.

Саме такий підхід, який розкриває діалектику зв'язків науково-технічного та цілісного соціального розвитку, можливий у руслі філософської антропології. Аналіз техніки, як явища культури, стимулюється загальним усвідомленням її ролі в сучасному світі. Сьогодні люди сприймають як належне не тільки тотальне вторгнення техніки в усі сфери матеріального виробництва, транспорту, зв'язку, але й у сфери управління, медицини, спорту, людського побуту та відпочинку. Однак сучасні оцінки соціального ефекту застосування технічних систем виходять за рамки чисто технічних завдань. Як засвідчує досвід, вплив техніки на природу, суспільство та людину має неоднозначні, часто протилежні результати.

Ці реалії науково-технічної революції породили гігантський масив теоретичних пошуків, які намагаються усвідомити техніку в широкому культурно-історичному контексті. Відмітимо, що і раніше філософська думка так або інакше зверталася до проблеми розвитку науки та

техніки під кутом зору їх аксіологічних властивостей. Спроби осмислити нову фазу науково-технічного прогресу почалися ще на початку минулого століття.

Так, наприклад, криза капіталістичних відносин і, як закономірний її наслідок, девальвація традиційних систем цінностей, стимулювали пошук “причин зла” у закономірностях становлення машинної цивілізації, яка постійно отримувала негативну оцінку у працях А. Бергсона, О. Шпенглера, М. Бердяєва та інших. Але ще ніколи ці проблеми не набували такого глобального, всеохоплюючого характеру, як в епоху науково-технічної революції. І це не дивує. Можливості технікоекологічної реалізації досягнень молекулярної біології та психології, генної інженерії та фармакології, не кажучи вже про вірогідність застосування ядерної зброї в міжнародних конфліктах, викликають далеко не однозначну реакцію у сучасної людини. З одного боку, технологічний бум породжує надії на вирішення багатьох протиріч соціального життя засобами науково технічного прогресу, з іншого – вселяє жах і тремтіння перед наслідками розвитку науки і техніки, які не прогножуються.

Одна зі спроб осмислення техніки в історико-культурному контексті була здійснена М. Гайдеггером. Це зробило великий, в силу своєї оригінальності та самобутності, вплив на подальшу філософську думку. Основне завдання в розумінні сутності техніки складається, за його висновками, в поясненні її з більш ширшого “нетехнічного” горизонту людського буття, оскільки чисто техніцистське тлумачення незмінно приводить до фетишизації феноменів техніки.

Сама по собі спроба співвіднести техніку, культуру, творчість, котрі мають відношення до граничних підвалин буття, здається безплідною. Дійсно, якщо техніку однозначно визначати і сприймати як ціль технічної раціональності, формальними причинами людської діяльності, то дуже важко пояснити, яким чином сьогодні ми отримуємо неочікувані та навіть суперечливі результати технічного прогресу. М. Гайдеггер вважає, що техніка має “нетехнічні” основи в природі та культурі. Вона не є простим вмінням, маніпулюванням предметами з метою отримання практичного ефекту. Виступаючи поєднанням природного матеріалу та людських задумок, вона представляє собою засіб виявлення сутності буття. “Сутність техніки знаходиться в області, де є місце відкриттям та її потаємність” [3, с. 40].

У такому контексті техніка не просто людська діяльність і людський продукт, але дещо таке, що відповідає потребам буття та є його продуктом. Тому сутність сучасної техніки складається не стільки в діяльності по розкриттю можливостей природи та суспільства, скільки в забезпеченні такого розкриття, в її самовідтворенні. Постаць виробництва, умовою якого є техніка, віддаляє людину від можливостей

проникнення в істину буття. Вона вже не в змозі свідомо уявити виробничий процес в цілому, тому що в сучасній техніці всюди використовуються сили природи, які недоступні безпосередньому досвіду (хімічна, електрична, атомна енергія та ін.). Хоч речі, які побудовані на досягненнях сучасної науки і входять в наш побут, вони не складають природу в попередньому значенні, як це було в епоху ремісничої техніки, коли вироби людських рук з'являлися як, начебто, продовження самої природи.

Складається небезпечне враження, що людина – головна діюча причина усього сучасного. Тому, відповідно М. Гайдеггеру, небезпека криється не в техніці (сама по собі вона не містить ні якого демонізму), а в нерозумінні її сутності, яка отримала відносно самостійний розвиток в сучасну епоху.

Отже, можна зазначити, що доки людина відноситься до техніки тільки як до засобу досягнення своїх цілей, вона не може позбутися бажання заволодіти нею в прагматичному сенсі. Тому необхідне нове розуміння суті техніки, нове мислення, яке повинно об'єднати споріднені сфери діяльності – техніку й мистецтво.

На гуманістичну складову науково-технічного прогресу звертав увагу і американський філософ, соціолог та історик культури Л. Мемфорд. Теорію розвитку культури і техніки він будує на передумовах сутнісної єдності історичного розвитку. Він визначає техніку, як одну з ознак цивілізації. І підтвердженням єдності історичного процесу є не замкнутість різних фаз технічного розвитку, а можливість сприймати, засвоювати досвід, технічні досягнення як різних епох, так і різних сфер знання. На протиположність М. Я. Данилевському і О. Шпенглеру Л. Мемфорд вважав, що цивілізації не є автономними організмами. Так, у своїй праці "Техніка і цивілізація" він підкреслює, що коли прослідкувати те, як виникла машина та її подальший розвиток, то ми зможемо по-іншому побачити і зрозуміти походження нашої сучасної цивілізації, надмеханізованої культури, а отже зрозуміти і майбутнє сучасної людини. Л. Мемфорд прискіпливо розслідує шлях виникнення перших машин та їх розвиток. У початковому міфі про машину були відображені надії та бажання, які повністю здійснилися в сучасну епоху. В основі дії машини лежали два елементи: систематизоване знання про природу і незвичайні явища та детально розроблена система віддачі, поповнення і дотримання наказів. Отже, аналізуючи походження машин, Л. Мемфорд висловлює цікаву думку, що техніка своїм походженням зобов'язана грі, і саме грі з іграшками, міфу і фантазії, магичному обряду і релігійному механічному запам'ятовуванню [2].

Своє розуміння техніки дає і відомий німецький філософ К. Ясперс. Він стверджує, що сучасна епоха перетворень носить, перш за все, руйнівний характер. Застосування сучасної техніки в усіх сферах життя і наслідки цього для всіх сторін нашого існування не можуть бути переоцінені. Наявна ситуація в світі, на думку К. Ясперса, відкидає всі гуманістичні традиції. Людина може втратити себе, а саме людство, внаслідок жахливих катастроф, може увійти в період нівелювання й механізації. Таку трансформацію людського існування К. Ясперс пов'язує з процесом “демонізації техніки”, процесом, в якому, на його думку, зникають традиції, цінності, а люди перетворюються на дрібненькі піщинки і, залишаючись відірваними від свого коріння, втрачають відчуття життєвості. “Техніка, – стверджує К. Ясперс, – стала ні від кого не залежною й такою, що все навколо пригнічує. Людина опинилася під пануванням техніки і навіть не помітила, як це сталося” [5].

Проблема співвідношення техніки і людини, та значення техніки в сучасній цивілізації хвилювали і відомого французького філософа й соціолога Ж. Еллюля. У своїй праці “Техніка або виклик століття”, він намагається знайти оригінальний підхід до визначення її специфіки. Ж. Еллюль проводить розмежування між операційною технікою і технікою як цілісним феноменом індустріального суспільства. Він підкреслює, що у сучасному світі жоден соціальний, духовний чинник не мав такого значення, як техніка [4, с. 27].

Сутність техніки, на думку Ж. Еллюля, криється не в ній самій (в цьому відношенні він розвиває хайдеггерівську концепцію). Її онтологічна природа розкривається через призму культурних і духовних особливостей сучасного світу. На цій основі Ж. Еллюль проводить межу між машиною і технікою та підкреслює, що техніка як соціальне явище породжена машиною, але є сутністю техніки, тому що остання представляє собою якісно нову цілісність. Техніка, за його словами, перетворює засоби в ціль, стандартизує людську поведінку і робить людину не просто об'єктом наукового дослідження, а й об'єктом “калькуляції і маніпуляції”.

Отже, техніка виникла для полегшення життя, скорочення щоденних затрат на виконання будь-якої праці, збільшення вільного часу й підвищення комфорту. Зміст техніки в тому, щоб звільнитися від влади природи. Її призначення – звільнити людину як живу істоту від підкорення природі з її бідами, загрозами. Тому сутність техніки полягає у цілеспрямованому маніпулюванні матеріалами і силами для реалізації призначення людини.

Але сутність техніки амбівалентна. Вона як допомагає людині, так і навпаки, перетворює її в частину машини. У техніці вміщені не тільки безмежні можливості корисного, але й безмежна небезпека: техніка перетворилася на, так би мовити, монстра, величезну силу, яка підкоряє все і всіх. Ще ніколи людина не мала таких творчих технічних можливостей і ще ніколи вона не мала таких руйнівних засобів. Технізація охоплює все ширше коло простору – від підкорення природи до підкорення усього життя людини. І, як наслідок, людина вже не знає, що робити зі своїм дозвіллям, якщо її вільний час не заповнений технічно організованою діяльністю.

Висновок. Сучасний стан країн характеризується розвитком науки і техніки, появою комп'ютерів, атомної енергетики, генної інженерії, різноманітних нових високих технологій. І, в той же час, все більше відчувається необхідність вирішення глобальних протиріч шляхом гуманізації, повернення до культурних джерел. Тому що культура це не тільки артефакти. Це, перш за все, люди з їх світосприйняттям, світоглядом, психологією, менталітетом, традиціями, звичаями тощо. Отже, не відмова від культури, не заміна культури технічними інноваціями, а вибір стратегії розвитку, де значення культури як продуктивного початку техніки займало б належне значення.

Література

1. Ленк Х. Размышления о современной технике. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 82 с.
 2. Мемфорд Л. Техника и природа человека // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Пресс, 1986 – С. 225–239.
 3. Хайдеггер М. Питання про техніку // Нова технократическая волна на Западе / под ред. П. С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1986. – С. 453.
 4. Еллюль Ж. Техніка або виклик століття // Сучасна зарубіжна соціальна філософія : хрестоматія. – К.: Либідь, 1996. – С. 25–57
 5. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1994. – 527 с.
- Отримано 20.01.2014

Summary

Boyko Olga. Anthropological dimension of modern technology.

In the article the development of technology in the modern world has been considered. It has been shown that modern equipment and technology are very complex categories, which do not automatically guarantee a holistic progress of human civilization. Consideration of technology comprehension in a broad historical and cultural context has been done. The ambivalent nature of technology has been considered. On the one hand, technology acts as a cultural process, and the other as an inhumane one. Technology contains not only the limitless possibilities of useful factors but also an unlimited risk.

Keywords: *culture, civilization, technology.*